

DUDOK IN CALCUTTA

Hoe staat het met het erfgoed van Dudok in Calcutta na bijna tachtig jaar? Bestaan de Lighthouse Cinema en de Humayan Court flat nog altijd. En de Basil villa is die wel ooit gebouwd? In 2012 en 2014 deed ik er onderzoek naar.¹

Bauke van der Pol

'KOLONIALE WENSCHELIJKHEDEN'

Op 9 januari 1936 stapt architect Willem Dudok (1884-1974) aan boord van het KLM-toestel de 'Nachttegaal' voor zijn eerste en enige bezoek aan Calcutta (nu Kolkata). 'Gebruind door de tropenzon', keert hij op 28 februari met de 'Sperwer' terug in Nederland. Wat vond hij van zijn bezoek aan Calcutta en van de opdracht, zo vroegen journalisten hem bij terugkomst in Nederland?² Dudok zei onder andere dat de 'koloniale wenschelijkheden' van Calcutta van invloed waren op de stijl van de gebouwen: ' (...) het probleem van het zonlicht dat men in Nederland zooveel mogelijk toegang moet verlenen, maar in Brits-Indië zooveel mogelijk moet trachten buiten te sluiten, dus bijv. veel schaduw door het voorbouwen van brede veranda's.' Hoe de gebouwen er in detail uit kwamen te zien, wist Dudok nog niet, maar wel dat het een 'staalconstructie wordt met baksteen opgevuld en van buiten bepleisterd.' En de uitvoering zal niet onder zijn leiding plaatsvinden, 'dat is nu eenmaal onmogelijk'. Verder vond hij de bouwmaterialen slecht evenals de werklieden die ze te verwerken hebben. Het geheel zo zegt hij gaat niet uit zeer royale beurs: ' (...) de bedoeling is een gebouw te stichten waarmee men geld verdient (...) waardoor ik mijn decoratieve

Figuur 1
De Humayan Court flat en
Lighthouse Cinema rond
1940.

- 1 Dit artikel is een samenvatting van het hoofdstuk *Dudok in Calcutta*, een van de hoofdstukken uit Van der Pol's nog te publiceren boek *Holland aan de Ganges*.
- 2 Dudok's ervaringen in Calcutta zijn te vinden in: *Dudok was mijn vader* (Mia Rethmeier-Dudok, in *Hilversums Historisch Tijdschrift Eigen Perk*, april 1994), Bergeijk, Herman van, *Willem Marinus Dudok, Architect-stedenbouwkundige (1884-1974)* en in kranten uit die periode (o.a. *De Tijd* van 29 februari 1936, Koninklijke Bibliotheek).

Figuur 2
De Humayan Court flat en
Lighthouse Cinema anno
2015.

verlangens moet beperken.' Of het gebouw op 'Hilversum' lijkt, zo vroeg een van de journalisten hem tenslotte: 'Neen, maar toch kan men zien dat ik het gemaakt heb.'

Dudok aanvaardde de opdracht in het verre Calcutta vanwege de 'de beklemdheid van ons vaderlandsche bouwkundig leven', in die tijd, zo schrijft hij aan zijn vriend Wijdeveld. Zijn dochter Mia heeft het over de 'dreigende tijd voor de oorlog' waarin haar vader geen keus had: 'een schilder, schrijver of musicus kan zijn scheppingsdrang uitleven zonder opdrachten, maar een architect kan dat niet.' Dat Dudok de opdracht kreeg kan ook zijn omdat hij zich bij de Engelsen in de kijker had gespeeld nadat hij in 1935 een prestigieuze Engelse architectuurprijs had gewonnen.

DE LIGHTHOUSE CINEMA

Dudok was in Calcutta op uitnodiging van Albert de Bois Shroobree (1883-1939), de directeur van Humayan Properties, een Brits-Indisch entertainmentbedrijf met meerdere bioscopen in Calcutta. Shroobree was daarnaast ook architect en stadsplanner geweest. Hij was onder de indruk van Dudok's raadhuis dat hij tweemaal bezocht had en vraagt hem om een moderne cinema te ontwerpen die aan nieuwste eisen op het gebied van geluid, projectie en klimaatcontrole voldoet.

De cinema gold is als één van de modernste en grootste van Brits-Indië met een capaciteit van 1500 zitplaatsen.³ Door de afwezigheid van botsende kleuren, zo is te lezen in de *Star of India*, wordt er een sfeer van eenheid gecreëerd dat in weinig gebouwen gevonden wordt. Het gebouw is opgetrokken uit een stalen frame met bepleisterde bakstenen als opvulling waarin wetenschap en kunst bijeen zijn gebracht. In de filmzaal is de licht oplopende vloer zo gebouwd dat alle bezoekers vanuit hun fauteuils goed zicht hebben op het filmdoek. De wanden en het plafond in de hoofdzaal zijn champagnekleurig en zonder muurdecoratie. De warmte en de kleur van het interieur wordt verkregen door een artistiek en ingenieus systeem van ingetogen indirecte verlichting. Verder is er een ultramodern geluidssysteem aangebracht dat helder en natuurlijk klinkt. En de airconditioning behoorde tot de modernste van zijn tijd.

³ Zie de openingsbijlage van de *Star of India* uit 1938. Deze speciale bijlage bevindt zich in het Dudok archief van Het Nieuwe Instituut te Rotterdam.

In een speciaal programmaboekje dat bij de opening verscheen zegt Shrosbree dat de architectuur van het gebouw een verademing is in vergelijking met de 'laissez faire' in Calcutta ' (...) here are plain lines and balanced mass set in perfect proportion'. Hij sprak verder zijn bewondering uit voor de nieuwe cinema waar 'comfort, schoonheid en licht' de boventoon voeren en besluit met: 'Let the pictures do the talking - The Lighthouse must speak for itself!'

VERINDIANISEERT

Omdat er in 2002 een overcapaciteit aan cinema's was besloot de toenmalige (en huidige) eigenaar de Lighthouse om te bouwen tot supermarkt. Het gebouw ligt vlakbij de hoofdstraat Chowringhee Road, in een druk bezocht gebied met markten, winkels en eet- en uitgaansgelegenheden. Van buitenaf is nu niet meer te zien dat het een bioscoop is geweest. Het gebouw is *verindianiseerd*. De originele gevel met de strakke raampartijen is bijna geheel aan het zicht onttrokken door manshoge reclameborden. Maar in de filmzaal is de licht oplopende vloer nog waarneembaar, alleen de fauteuils hebben plaatsgemaakt voor schappen vol met sokken, zakdoeken en etenswaren. Op de treden van de marmeren trap staan nu koffers uitgestald met aan de roestvrij stalen trapleuningen, kleurrijke kunstbloemen. Op de eerste verdieping waar eens de teakhouten dansvloer, de bar en de brasserie waren, staan nu rekken met westerse kleding en Indiase sarees. De halfronde vorm van de bar is in de vloer nog terug te vinden evenals de indirecte plafondverlichting.

Tijdens onze eerste ontmoeting in 2012 vraagt de eigenaar mij naar mijn belangstelling voor het gebouw waarop ik hem vertelde dat het een uniek bouwwerk betrof van een bekende Nederlandse architect. Hij zegt zich als 'door een bom getroffen te voelen' maar wist wel dat het een 'heritage building' was omdat in 2002 'heritage officials' zich nog verzet hadden tegen de 'unauthorised changes' van het gebouw.⁴

Figuur 3

Voorgevel van de supermarkt voorheen de Lighthouse Cinema.

Figuur 4

Interieur van de Lighthouse waar eens de halfronde bar was gesitueerd met de marmeren vloer en indirecte plafondverlichting.

⁴ Pas als gebouwen op de lijst van de Archaeological Survey of India (ASI) staan, hebben ze een beschermde status. Maar de Dudok-gebouwen staan daar niet op.

Ik werd rondgeleid door het gebouw door dhr. Lobo, die de cinema op zijn duimpje kent. Hij zegt altijd onder de indruk van de filmzaal te zijn geweest waar iedereen ongehinderd door pilaren of elkaar, uitzicht had op het filmdoek. Ook herinnert hij zich dat voor de cinema mensen stonden te wachten tot de deuren opengingen en zich zo laafden aan de koele lucht van de airconditioning die naar buiten stroomde. Tijdens latere bezoeken, nadat het ijs gebroken was, liet Lobo me steeds meer interessante dingen zien; zoals de 'foundation stone' die onzichtbaar achter verpakkingsmaterialen verscholen lag, het stoffige bronzen portret van Shrosbree, een herinneringsboekje van het 50-jarig jubileum uit 1988 met de handtekening van Alfred Hitchcock die de cinema in 1955 had bezocht.

De Armeniërs, zo zei de huidige eigenaar, waren in de jaren 1936 de belangrijkste financiers van het Dudokcomplex. Maar een in Calcutta wonende Nepalese minister - *Mahabir Shamsheer Bahadur Rana* - had een minderheidsbelang in het gebouw. In 1987 erfden de huidige eigenaar en zijn vrouw het complex na het overlijden van haar grootvader, de Nepalese minister. Op mijn vraag waarom hij de Lighthouse Cinema had omgebouwd tot supermarkt zei de eigenaar dat het zich daar uitstekend voor leende. Alles is recht en hoekig, een ruime toegang en een brede trappartij, kortom ideaal voor een supermarkt die veel mensen moet verstouwen. Ook het dak van gewapend beton, zo zei hij, is hecht en geeft weinig kans op lekkage. Er hoefde kortom niet veel veranderd te worden.⁵

HUMAYAN COURT FLAT

Als Dudok eind februari 1936 uit Calcutta terugkomt, heeft hij het niet alleen over de bouw van de Lighthouse Cinema maar ook over de aangrenzende Humayan Court flat. Een gebouw met winkels, kantoren, appartementen en een dakterras. De *Star of India* noemde dit gebouw bij de opening in 1938 '(...) a beginning of the building of the Calcutta of To-morrow'.

Humayan Court is als gebouw redelijk in tact gebleven, op de dichtgetimmerde veranda's na die nu bij de verdiepingen zijn getrokken. Op de begane grond, net als bij de Lighthouse Cinema, zijn buitenom talloze winkels, restaurantjes en theestalletjes te vinden. Op de eerste verdieping houdt een uitgeverij kantoor die er tevens zijn opslag heeft. De gehele tweede verdieping wordt nu ingenomen

Figuur 5
Humayan Court flat rond
1940.

Figuur 6
Humayan Court flat anno
2015.

⁵ Op 27 april 2015 is de Lighthouse Cinema door brand getroffen. Wat de gevolgen zijn voor het gebouw is mij (nog) niet bekend.

door een modevakschool. De bovenste drie etages bestaan uit appartementen die via het atrium licht van boven krijgen. Het dakterras heeft wel een andere functie gekregen. Daar wonen nu een aantal families te midden van zend- en ontvangstmasten, in een door Dudok ooit voor opslag bedoelde ruimte. Een andere familie woont in een losse betonkubus die op het dak is geplaatst.

DE BASIL VILLA

Behalve de Lighthouse Cinema en Humayan Court heeft Dudok ook nog een villa ontworpen. Van Bergeijk omschrijft die als volgt: 'Het gebouw bestaat uit twee tegen elkaar geschoven blokken. Een groot blok, het eigenlijke woonhuis, en een kleiner blok met de kamers voor de bedienden met de keuken en de garage. Tussen de twee blokken is een derde geschoven met daarin de hal en het trappenhuis. In de gevels is gezocht naar een spel van gesloten en open muurvlakken. Het huis is plat afgedekt en heeft een overdekte veranda op beide verdiepingen'.⁶

Opeen schets uit 1936 staat de naam van de opdrachtgever vermeld, mr. S.A. Basil. Na een zoektocht per fietstaxi door de zuidelijk wijk Ashok Nagar, ontdekte ik de straat en de woning, herkenbaar aan het ronde toegangsgedouw en de gevel met de karakteristieke rondevensteren, zoals die op Dudok's schetsen stonden ingetekend. Toen ik aan tafel in de eetkamer werd uitgenodigd, ontwaarde ik in de wand een doorgeefluik naar de naastgelegen keuken, iets wat ongebruikelijk is in Indiase huizen, maar herkenbaarder is in Nederlandse huizen. Dudok is een onbekende naam bij de huurders van het huis die er al sinds 1966 wonen.

Toen ik twee jaar later terug kwam bij het huis kreeg ik toestemming om het huis van binnen te bekijken. Achter de voordeur ligt de gang met een gestileerde zwart-wit marmeren vloer. De gang kwam uit in een ruime centrale woonkamer met naastgelegen 'guestrooms' waarvan de zoon des huizes er één in gebruik had. Zijn kamer had een plafond met de karakteristieke indirecte verlichting. In de gang is eveneens de trap naar de bovenverdieping waar ook enkele woon- en slaapkamers te vinden zijn. Achter het huis rondom de binnenplaats ligt de servants-ruimte met een eigen toiletgebouw dat Dudok in zijn schets had ingetekend als 'Indian lavatories'. Ook de bediendes van de huidige bewoners wonen in dit speciale servants-ruimte. Vanaf de binnenplaats is ook het dak te bereiken

Figuur 7
Atrium in de Humayan Court flat met op de bovenste drie verdiepingen appartementen.

⁶ H. van Bergeijk, *Willem Marinus Dudok*, p. 237.

via een ingebouwde smalle gietijzeren trap met gestileerde spijlen die eruit zien als vuurtorens met lichtstralen. Een identieke trap is ook in de Lighthouse Cinema te vinden waar die ooit als brandtrap dienst deed. Het aanzicht, het interieur en de indeling van de Dudok villa is grotendeels intact gebleven en wordt bewoond door een klassieke Indiase 'joint-family', bestaande uit twintig personen, grootouders en hun drie zonen met families.

Bauke van der Pol is antropoloog met India als specialisatie. De laatste jaren heeft hij zich toegelegd op het Nederlandse (VOC) erfgoed in India. Zijn tot nog toe verschenen boeken, waaronder De VOC in India, hebben alle die historische relatie India – Nederland als thema.

Figuur 8
Voorraanzicht Basil villa.

Figuur 9
Dudok zijn schets van de villa voor mr. Basil.